

Elżbieta JOSEPH-TOMASZEWSKA

Ekologiczny System Obszarów Chronionych (ESOCH) NA OBSZARZE
WOJEWÓDZTWA KATOWICKIEGO

Streszczenie. Zakres działań niezbędnych dla przywrócenia równowagi w krajobrazie Górnego Śląska stanowić powinien zespół podstawowych uwarunkowań dalszego społeczno-gospodarczego rozwoju regionu. Przestrzennym wyrazem ekologicznej strategii rozwoju województwa staje się "Ekologiczny System Obszarów Chronionych". Podstawowym celem tworzenia tego systemu jest odnowa lub rekultywacja środowiska i jego zasobów oraz określenie podstaw kształtowania harmonijnego krajobrazu kulturowego. Prace nad ESOCH dla województwa katowickiego zapoczątkowano w lutym 1980 r.

Wyrazem procesów rozwoju, a tym samym gospodarowania surowcami oraz przetwarzania ich w energię, jest krajobraz kształtowany różnych odmian. "Obok Tatr, morza, krajobraz Górnos Śląski jest u nas najosobliwszym obrazem terenu, tym od innych różnym, że prezentuje przede wszystkim dzieło człowieka. Jest fragmentem noosfery i miarą kulturalnej dojrzałości narodu" (Zygmunt Novák). Dominującą cechą zurbanizowanego krajobrazu woj. katowickiego stanowi dysharmonia jako skutek zatracenia dopuszczalnej skali przekształceń środowiska. Zakres działań niezbędnych dla przywrócenia równowagi w naszym krajobrazie stanowić powinien zespół podstawowych uwarunkowań dalszego, społeczno-gospodarczego rozwoju regionu.

W woj. katowickim u podstaw planowania przestrzennego (będącego z natury rzeczy sztuką definiowania granic) powinny leżeć kryteria przyrodnicze, pozwalające formułować ekologiczne warianty rozwoju przestrzennego i gospodarczego. Przestrzennym wyrazem ekologicznej strategii dalszego rozwoju województwa staje się "Ekologiczny System Obszarów Chronionych". Podstawowym celem tworzenia tego systemu jest ochrona lub rekultywacja środowiska i jego zasobów oraz określenie podstaw kształtowania harmonijnego krajobrazu kulturowego.

Spełnienie celu, którym - najogólniej mówiąc - jest równowaga ekologiczna, warunkuje m.in. wielkość obszarów chronionych, stopień zachowania ciągłości przyrodniczej pomiędzy nimi i sposób gospodarczego użytkowania.

Prace nad ESOCH zostały zapoczątkowane w perspektywicznym planie zagospodarowania przestrzennego województwa zatwierdzonym uchwałą WRN w Katowicach w lutym 1980 r. Tam też po raz pierwszy w naszym regionie zostały określone tereny tworzące system, jakkolwiek nie wyznaczono jego granic.

Były to:

- obszary chronione formalne. Obecnie w woj. katowickim jest to powierzchnia 230.304 ha, co stanowi 34,6% terytorium województwa, a tworzą go:
- Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych o pow. 73.860 ha (parki krajobrazowe i obszar chronionego krajobrazu jako otulina parków),
- lasy z rezerwatami przyrody o pow. 155.424 ha (z wyłączeniem lasów w obrębie ZJPK),
- parki zabytkowe i wiejskie o pow. 1.020 ha.

W planie perspektywicznym proponowano utworzenie dalszych obszarów chronionego krajobrazu, "bazując" głównie na wielkich kompleksach leśnych;

- doliny rzeczne o zachowanych walorach przyrodniczych;
- tereny użytkowane rolniczo na kierunkach wymagających powiązań przyrodniczych;
- obszary aktualnie zdewastowane lub degradowane, wymagające rekultywacji przyrodniczej.

Już wówczas zakładano różnorodność funkcji przy naczelnej zasadzie podporządkowania ich "nadrzędnej jaką jest aktywny rozwój funkcji bioklimatycznych"¹⁾.

Wytyczne projektowe dotyczyły takich działań, jak:

- wprowadzanie zalesień na obszarach o niewielkiej przydatności rolniczej,
- wymiana zniszczonych drzewostanów w lasach,
- dostosowywanie składu florystycznego lasów do warunków siedliskowych,
- wprowadzanie naturalnych lub subnaturalnych form biologicznych na obszarach łągowych,
- wprowadzanie zadrzewień i zakrzewień śródpolnych,
- odnowa systemów wodnych itp.

W zależności od rodzaju i położenia obszarów miały one spełniać następujące funkcje gospodarcze:

- gospodarka leśna bez ograniczeń (obecnie w myśl Decyzji Nr 1 Ministra Leśnictwa i Przem. Drzewnego z dnia 4 stycznia 1979 r. w sprawie włączenia wszystkich obszarów leśnych do LPO-GOP gospodarka musi być dostosowana do rygorów obowiązujących w lasach ochronnych grupy I),
- gospodarka leśna z ograniczeniami w strefach przemysłowych uszkodzeń drzewostanów oraz w rejonach koncentracji funkcji wypoczynkowych,
- rolnictwo o stopniu intensyfikacji uzależnionym od lokalnych warunków środowiskowych,

¹⁾ Perspektywiczny plan zagosp. przestrzennego woj. katowickiego - Studia, analizy, opracowania problemowe - Zeszyt nr 7 REKREACJA - BPP, Katowice 1978.

- rekreacja w oparciu o tereny przywodne i sąsiadujące z lasami,
- osadnictwo wiejskie i rekreacyjne.

Do proponowanego systemu włączono także inne obszary położone głównie w bezpośrednim sąsiedztwie terenów zainwestowania miejskiego i układające się w system ciągły. Są to:

- tereny otwarte zdewastowane przez przemysł (hałdy, zapadliska, wyrobiska, pustynie biologiczne) wymagające rekultywacji i zagospodarowania przyrodniczego,
- przestrzenie otwarte o bliżej nie sprecyzowanym obecnie użytkowaniu (nieużytki rolne),
- uprawy polowe i ogrodnicze, sady, ogródki działkowe,
- tereny zieleni urządzonej,
- tereny sportowe oraz usług wolnostojących z zielenią towarzyszącą,
- tereny zabudowy mieszkaniowej o niskiej intensywności (na dużych działkach),
- inne, których składnikiem są tereny otwarte lub zieleni wysoka.

Przewidywane funkcje tych obszarów to:

- ochrona przed bezpośrednią uciążliwością oddziaływania przemysłu (strefy ochrony sanitarnej),
- produkcja roślinna,
- rekreacja bliskiego zasięgu,
- mieszkalnictwo i usługi w warunkach specjalnych.

Wyodrębnienie Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych w województwie w powiązaniu z analogicznym systemem Polski południowej staje się pierwszym zadaniem w budowaniu koncepcji nowego planu rozwoju województwa katowickiego. Planu, którego celem jest określenie dróg dojścia do uzyskania warunków harmonijnego rozwoju funkcji społeczno-gospodarczych regionu, czego wyrazem w przestrzeni będzie harmonijny krajobraz kulturowy.

PRZYPISY

O ile z formalnego punktu widzenia sytuacja w województwie katowickim w zakresie ochrony obszarów wygląda dość korzystnie, o tyle ze względu na stan chronionych zasobów - tragicznie.

Dla uzmysłowienia wagi problemu - kilka liczb charakteryzujących stopień degradacji środowiska:

- . 96,4% powierzchni lasów znajduje się w strefach uszkodzeń przemysłowych, w tym: w strefie I - 34,2%, w strefie II - 52,0%, w strefie III - 10,2% (strefa obumierania lasu),

- 56.000 ha, czyli 17,3% ogółu użytków rolnych nie kwalifikuje się do produkcji środków spożywczych, a na pow. 187.000 ha (57,9% og. uż. r.) winy obowiązywać ograniczenia tej produkcji,
- 63% rzek jest całkowicie zniszczonych ściekami przemysłowymi i komunalnymi oraz zrzutami | zasolonych wód kopalnianych,
- około 22,5% pow. województwa w mniejszym lub większym stopniu ma zdegradowaną powierzchnię na skutek deformacji poeksploatacyjnych, wyrobisk oraz składowisk odpadów przemysłowych i komunalnych (60% odpadów w skali kraju). Wiąże się to z zaburzeniami stosunków wodnych (zawodnienia i przesuszenia terenu),

Efektom stałej ekspansji przemysłu i postępującej urbanizacji jest zużycie roślinności. Wg danych, zaczerpniętych z pracy A. Sendka pt. "Analiza antropogenicznych przemian w szacie roślinnej Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego", liczba gatunków znanych przed rokiem 1939 o nie potwierdzonym występowaniu po roku 1945 wynosi 215 (15%), a stan zagrożenia flory ocenia się na dalsze 30% ogólnej liczby gatunków.

LITERATURA

- [1] Bogdanowski J., Novak Z., Łuczyńska-Bruzda M.: Systemy parków krajobrazowych Polski południowej jako współczesna skala terenów rekreacyjnych. Teka Kom. Urb. i Arch. PAN tom IV - 1970.
- [2] Gacka-Grzesikiewicz E. Różycka W.: Obszary chronione i przestrzenna struktura aglomeracji. IKS, Warszawa 1977.
- [3] Gacka-Grzesikiewicz E. Cieślak M., Lubelska T., Matuszkiewicz J.: Ogólne zasady gospodarowania na obszarach chronionych o różnym reżimie ochrony. Biuletyn IKS, Warszawa nr 7/1980.
- [4] Gacka-Grzesikiewicz E. Wysocka E.: Planowanie przestrzenne a tereny chronione. Człowiek i Środowisko. Tom 1-2, rok 1982.
- [5] Informacja dla Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego dot. obszarów chronionych i zagospodarowania turystycznego woj. katowickiego - BPP, Katowice 1984 (maszynopis).
- [6] Kozłowski S.: Sieć obszarów chronionych w Polsce. Materiały TUP, zeszyt nr 89 pt. "Parki narodowe w planowaniu przestrzennym" - 1977.
- [7] Kozłowski S.: Ocena realizacji wielkoprzestrzennego systemu obszarów chronionych. Aura nr 8/80.
- [8] Kuźniewski E.: Ochrona przyrody a chwasty polne. Chronimy Przyrodę Ojczyzną. Nr 3/1983.
- [9] Novak Z.: Organiczny i mechaniczny rozwój krajobrazu. 1969 (maszynopis).
- [10] Ogólna analiza możliwości rozwoju funkcjonalno-przestrzennego woj. katowickiego wynikających z uwarunkowań środowiskowych. BPP, Katowice 1983 (maszynopis).
- [11] Plan etapowy rozwoju przestrzennego województwa katowickiego na lata 1983-1985. Synteza - Urząd Wojewódzki WZUiA, Katowice 1984.

- [12] Perspektywiczny plan zagospodarowania przestrzennego województwa katowickiego. Podstawowe założenia i ustalenia planu. Urząd Wojewódzki, Katowice 1979.
- [13] Perspektywiczny plan zagospodarowania przestrzennego województwa katowickiego. Studia, analizy, opracowania problemowe. Zeszyt nr 7 Reakcja - BPP, Katowice 1978 (maszynopis).
- [14] Raport o stanie środowiska w województwie katowickim. UW, Katowice 1981.
- [15] Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa katowickiego na koniec 1980 roku. BPP, Katowice 1982 (maszynopis).
- [16] Sendek A.: Analiza antropogenicznych przemian w szacie roślinnej Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Uniwersytet Śląski, Katowice 1981.
- [17] Walewska H.: Obszary chronione - strefy ochronne. Biuletyn IKS nr 6/1980.
- [18] Wierzbiński Z.: Ochrona człowieka przez ochronę środowiska przyrodniczego.
- [19] Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych na obszarze województwa katowickiego. Materiały dla Rady Społeczno-Naukowej. UW, Katowice 1982.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ОХРАНЯЕМЫХ ТЕРРИТОРИЙ (ЕСОСН)
КАТОВИЦКОГО ВОЕВОДСТВА

Р е з ю м е

В статье обращается внимание на то, что объём неотложных действий с целью привращения равновесия в пейзаже Горной Силезии, должен становить группу основных условий дальнейшего общественно-экономического развития района. Пространственным отображением экологической стратегии развития воеводства является "Экономическая Система Охраняемых Территорий". Основной целью в создании этой системы является восстановление или рекультивация окружающей среды и её ресурсов а также определение основ формирования культурного пейзажа. Работы по ЕСОСН для Катовицкого воеводства начались в 1980 г.

ECOLOGICAL SYSTEM OF PROTECTIVE ZONES (ESUCH) IN THE KATOWICE DISTRICT

S u m m a r y

Activity necessary to return the balance in the landscape of Upper Silesia should be the system of basic conditions of further socio-economic development of the region. Spatial picture of ecological strategy of district development is given by the Ecological System Protective Zones. The main objective is to renovation and recultivation of the environment and its resources aswell as the definition of the bases of shaping of the harmonic culture landscape. Works on the ESUCH for Katowice district were initiated in February 1980.